

Mens en Wereld

SOMS kan ik zo'n ontzettende behoefte hebben aan iets gewoons. Een gewoon boek of toneelstuk, dat je direct begrijpt en waar geen driedubbele bodem inzit, zodat je tijdens en na de voorstelling steeds maar moet zitten graven en gissen waar het nu echt, in werkelijkheid om gaat. Met boeken is het net zo. Als je tegenwoordig een boek gelezen hebt, ben je verplicht onmiddellijk daarna over dit boek een ander boek of een beschouwing te lezen, waarin haarfijn uit de doeken wordt gedaan, wat de schrijver van het eerste boek bedoeld heeft, wat voor diepzinnige symboliek erachter steekt en dat de lezer vooral niet moet denken, dat hij het begrepen heeft, want dat is bij voorbaat al uitgesloten.

Ik durf dit soort dingen nooit goed te bekenen en zeker niet hier, want dat staat dan weer zo stom, maar het verlangen naar het heerlijk gewone is op het ogenblik sterker dan de schroom, want bij de boeken en de toneelstukken, waar ik allang over heb lopen simmen, is gekomen de vurige wens naar een huis-zonder-schoonmaak, zonder rommel, waar alles weer op z'n plaats staat, dat gewoon is. Dat komt, omdat in de kamer hiernaast het hele gezin bezig is de muren en de deuren te verven. Alles wat erin stond – dat is zo veel altijd – ligt kris-kras door de rest van het huis heen. De schilders lopen elkaar in de weg en ze schreeuwen. De kinderen willen de radio hard aan, maar mijn man, die zich dan niet ongestoord op een deur kan concentreren, brult: 'Uit die rommel!'

Ikzelf doe hier niet aan mee. Nog niet, tenminste. Ik kom pas op in het tweede bedrijf, met emmer en dweil en zo. Dat wordt meer een one-woman-show, een soort Virginia Woolf voor-dame-alleen, want er zal veel gescholden worden, op de rommel, op de makers en op alles.

En als deze kamer klaar is, komt er nog een, want de kinderen schijnen een nieuw leven begonnen te zijn. We hebben geen bakken en dozen genoeg om alles te bevatten wat ze weggooien. Dingen, waar ze jarenlang vol liefde doodzuinig op geweest zijn, waar niemand aan mocht komen, alles gaat weg. En dan moet er geschilderd worden en er moeten nieuwe gordijnen komen en zo, want dat hoort bij een nieuw leven blijkbaar.

En dan krijg ik visioenen. Eéns is het weer gewoon, dan staat alles weer op z'n plaats, dan schijnt de zon (misschien) en dan ga ik op m'n balkonnetje zitten, met een boek. En als dat nu eens een gewoon, fijn boek was, wat zou dat dan zalig zijn.

SOETAN SHAHRIR

JAREN lang wisten wij in Nederland niets over Shahrir. Er zullen wel enkele mensen in ons land zijn, die iets vernomen hadden over gevangenschap of huisarrest, maar Shahrir was er eenvoudig niet meer.

Kort geleden een bericht in de pers: president Soekarno heeft goedgevonden, dat Shahrir, tot herstel van gezondheid, naar Zwitserland gaat. Blijkbaar was hij toen al reddeloos ziek en een veertien dagen na dit bericht stierf Shahrir. Een korte plechtigheid op Schiphol, voordat het lichaam naar Indonesië werd vervoerd, waar Schermerhorn ontroerd enkele woorden sprak, een bericht, dat Soekarno hem, posthuum, de titel held van de Indonesische Revolutie had verleend – nadat hij de held eerst vernederd en gebonden had – enkele artikelen in de dagbladen en de wereld ging over tot de orde van de dag.

Het zou een ernstige omissie zijn wanneer Mens en Wereld de dood van Shahrir, een van de edelste humanisten uit onze dagen, zou laten voorbijgaan. In de werkelijke, klassieke betekenis van het woord was zijn leven tragisch. Door de verblinde, bekrompen en reactionaire machthebbers van Nederlands-Indië werd Shahrir, als een misdadiger, naar Boven-Digoel verbannen, omdat hij de vrijheid van zijn land wilde. Door de verfoeilijk bekrompen politiek van de conservatieve, kerkelijke partijen, mislukte de Linggadiati-overeenkomst. Het siert dr. Bruins Slot zeer, dat hij dat, in het herdenkingsartikel in 'Trouw', ruitelijk toegegeven heeft. Door de breuk met Soekarno raakte Shahrir's rol in het onafhankelijke Indonesië uitgespeeld. De man, die van onschatbare waarde geweest had kunnen zijn in zijn vaderland, werd geëlimineerd, op een zijspoor gezet. Het fanatisme won het van de wijze gematigdheid. Door de westerlingen, vóór de revolutie, veroordeeld om zijn nationalisme, door de oosterlingen, na de revolutie, veroordeeld om zijn westerse gezindheid, dat is zijn tragische lot geweest.

Shahrir, een fijn aanvoelend, wijs en kundig denker en politicus, heeft niet de hardheid en het radicalisme bezeten om zich te kunnen handhaven in een land, waar het extreme tot de gewone politiek is gaan behoren. Dat is de oorzaak van zijn ondergang geweest. Wat er gebeurt en nog gebeuren gaat in zijn land is,

grootdeels, verborgen in een mist van berichten waar wij de achtergronden niet van begrijpen, maar het feit blijft, dat een van de edelste zonen, die men had moeten smeken om te helpen aan de opbouw, buiten spel werd gezet.

Ik schrijf, aan het eind van deze korte herdenking bij de dood van een van de waarlijk groten, een passage over uit de *Indonesische Overpeinzingen*, geschreven 9 december 1934, toen Shahrir, na een schandelijk proces, naar Boven-Digoel werd gebracht:

'Het besluit (het transport naar B.D., B.) heeft mij als het ware geholpen om weer boven het persoonlijke uit te komen, tot het grotere. Waarvoor dient dit alles, waarom het leed dat ik hun die ik liefheb, moet berokkenen? Alleen, omdat ik mijn volk wilde dienen. Zo het al een fout ten opzichte van mijn gezin moet worden beschouwd is het alleen, omdat ik mijzelf in staat achtte aan beide eisen te voldoen, die van het werken voor mijn volk en die, welke mijn gezin stelde. Aan de twijfel, de ellende, die mij dit deze laatste twee jaren heeft gekost, is nu een eind gekomen, nu wil en mag ik er niet meer over denken. Het was alsof ik aan mijn volk herinnerd werd, toen ik het verbanningsbesluit ontving, aan alles wat mij aan het lot, het leed van dit miljoenenvolk bindt. Is onze persoonlijke smart ten slotte niet maar een heel klein deel van dat grote, algemene leed, is niet juist dit leed onze innigste, sterkste band? Juist nu ik misschien voorgoed afstand zal moeten doen van het liefste en mooiste wat er voor mij op deze wereld bestaat, juist nu voel ik mij hechter verbonden aan mijn volk, heb het meer lief dan ooit. Wij hebben elkaar zo vaak niet begrepen, dat volk en ik. Ik was voor mijn volk vaak te abstract, te 'westers', buiten zijn bevattingsvermogen, en zij waren voor mij vaak te traag, maakten mij wanhopig door hun onwil en wanbegrip, kwaad en ongedurig door hun kleine gebreken. Zij vervulden mij soms zelfs met bitterheid, maar hun lot en mijn levensdoel zijn één; wij waren en blijven verbonden. Nu dit – de ontbinding, verwoesting van mijn persoonlijk geluk, afstand van de mijnen – voor dit volk van mij geëist wordt, nu verdwijnen al mijn grieven, nu blijft alleen nog mijn gevoel van saamhorigheid en mijn verbondenheid aan dit diep gezonken volk van mij.'

B.

**Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
21ste jaargang no 9 – 30 april 1966**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

NIEUW-EUROPA, het maandblad van de Europese Beweging, bevat een bespreking van het boek Europa, Geest en Gestalte van dr. M. B. van der Hoeven door prof. dr. H. Brugmans. Nu gaat het mij niet om dat boek, maar om een bezwaar dat prof. Brugmans ertegen heeft, een bezwaar dat men wel tegen meer beschouwingen kan aanvoeren:

'Allereerst zien wij een aanvechtbare conceptie neergelegd in de ondertitel: 'Ontwikkeling van de Westeuropese Cultuur'. Waarom alleen de Westeuropese? (...) Men begaat o.i. een kapitale fout, wanneer men een dergelijk gebrek tot een historische visie maakt, en bewust over de Atlantische zijde van Europa gaat spreken, alsof die een eenheid in zichzelf vormde, afscheidbaar van de gebieden thans aan de overkant van het IJzeren Gordijn. Zeker, een enkele maal moet ook Van der Hoeven over die historisch zo denkbeeldige grens heengrijpen, bijvoorbeeld wanneer hij Copernicus noemt als grondlegger van ons moderne wereldbeeld. Maar er is zoveel meer! Kan men, al is het nog zo oppervlakkig, de vorming van de eerste staten in Europa bespreken, zonder de opkomst van het Bulgaarse keizerrijk te noemen? Of Groot-Moravië? Of het eerste Russische vorstendom in Kiew, dat politiek en cultureel zo dicht bij het Westen aanleunde? Of de kroning van Boleslaw de Moedige door Otto I, in het jaar Duizend? Dichter bij ons: mist er geen elementair bestanddeel van de Verlichting, wanneer men niet spreekt over denken en handelen van Stanislaw Poniatowski en zijn kring? Mag Hongarije ontbreken, wanneer Romantiek en Vrijheidspatriotisme ter bespreking staan? Dat zijn slechts enkele voorbeelden. Nog eens: niets is verder van ons dan muggezifterij, en uiteraard zijn wij, hier in het Westen, beter vertrouwd met onze naburen dan met de verderaf-liggende volken, wier taal ons veelal een gesloten boek is. Maar men moet dat erkennen als een persoonlijk manco, liever dan de Europese geschiedenis kunstmatig uiteen te rukken, alsof de scheuring van vandaag haar historische verantwoording zou vinden in een eeuwenoud contrast. Men schrijft toch ook geen geschiedenis van 'West-Berlijn van de vroegste tijden tot nu'?

KIJKEN WIJ in het heden zo af en toe eens over dat gelukkig op heel wat plaatsen al danig door roest aangetaste IJzeren Gordijn heen, dan zien wij ook opmerkelijke veranderingen in een houding die wij altijd voor 'geheid communistisch' hadden versleten. Zo stuurt een lezer uit Leiden

mij een knipsel uit de Nieuwe Leidse Courant, een 'christelijk-nationaal' dagblad (ik zet dat tussen aanhalingstekens, omdat iets wat christelijk is, per definitie niet nationaal is, en het woord dus een contradictio in terminis, maar daar gaat het nu niet over). Daarin kunnen wij lezen:

'De laatste maanden zijn er weer verscheidene artikelen in verschillende Russische bladen verschenen, waaruit blijkt, dat fundamentele beginselen van het militante atheïsme momenteel veranderingen ondergaan. Zo heeft een blad ernstige kritiek uitgeoefend op het boek De bijbel voor gelovigen en ongelovigen van Yaroslavsky, dat veertig jaar heeft gegolden als het standaardwerk van het atheïsme. Yaroslavsky's 'rauwe toon' krenkt de gelovigen en maakt hen alleen maar verontwaardigd, zo meent het blad. (...) In het blad Kommunist schrijft A. Yudin: 'Het is niet mogelijk, de overtuiging van een sterke gelovige te beïnvloeden door directe kritiek te leveren op de dogma's van godsdienstig leven. Zo'n aanpak vervreemdt de gelovige en verbittert hem soms zelfs. En het is niet verrassend, dat hij zichzelf pantsert tegen verdere pogingen om hem te verleiden.'

Waarnemers beschouwen het als belangrijk, dat de nieuwe Russische leiders deze openbare kritiek op de activiteit van de atheïsten toestaan. Men ziet er in, dat de druk van de publieke opinie de regering te sterk is geworden en dat de regering zelf ook beseft, dat de tot nu toe gevolgde atheïstische tactiek onbruikbaar is gebleken.'

Maar waarom zou men er niet in zien een ontwikkeling in humanistische zin, waarbij men het geloof in zijn waarde laat en waardeert, ook al heeft men er zelf geen deel aan? Er zijn wel meer aanwijzingen voor een ontwikkeling die in die richting gaat.

VOOR HET GEVAL u denkt, dat er alleen in Vietnam een smerige oorlog wordt gevoerd, hieronder een bericht uit de Neue Zürcher Zeitung over een memorandum van de Koerdische Democratische Partij aan Oe Tant, waarin staat dat door de centrale overheid een tactiek der verschroeide aarde wordt toegepast, die 268 dorpen in Koerdestan van de aarde heeft doen verdwijnen sedert 6 november 1965. De Iraakse minister van oorlog heeft volgens het memorandum de persoonlijke supervisie over deze nazi-methode die als volgt wordt omschreven:

'Grote militaire eenheden worden in een bepaald gebied geconcentreerd. Dozijnen dorpen worden gelijktijdig aangevallen, waarbij

artillerie, infanterie, tanks en gevechtsvliegtuigen gebruikt worden totdat de bewoners wel gedwongen zijn hun huizen te verlaten. Dan komen de hulptroepen in actie, en plunderen en roven wat in hun handen valt. Tenslotte steken zij de dorpen in brand en leggen ze volledig in de as. De bewoners worden eruit verdreven en de streek van hen 'gezuiverd.' Maar de Koerden zijn geen wereldnieuws...

BIJ EEN FOTOOTJE van twee mensen die over een natte weg ter kerke gaan, lees ik:

'Bid en u zal gegeven worden.' Deze belofte kwam weer eens in vervulling gedurende de laatste weken, toen de Zuidafrikaners in januari om regen baden in verband met de in het gehele land heersende droogte. Binnen luttele dagen vielen er overvloedige regens in vele delen van het land. Vol dankbaarheid ging de natie weer ter kerke om dankgebeden te zeggen.'

Waarin zulke onzin wel staat? Ik heb het gelezen in de Zuid-Afrikaanse Koerier, een uitgave van de afdeling voorlichting (jawel, voorlichting!) van de Zuidafrikaanse ambassade in Den Haag.

DE MENS en zijn wereld en Verstandhouding in een pluralistische wereld zijn onderwerpen van gesprek geweest op een bijeenkomst van een delegatie van het Vaticaanse secretariaat voor niet-gelovigen en een afvaardiging van de internationale humanistische beweging. Het bericht heeft in alle kranten gestaan; typerend alleen vond ik de verschillende koppen: 'Humanisten weer in bespreking met Vaticaan', las ik, en in een andere krant: 'Vaticaan spreekt met humanisten'. Als u nu weet, dat het gaat om de Volkskrant en de N.R.C., mag u raden welke krant welke kop had, maar u hebt een goede kans dat u verkeert raadt: de eerste kop is namelijk uit het katholieke blad, de tweede uit het liberale. Toeval, die kleine beleefdheid om de andere partij voorop te zetten? Of toch ook een beetje de uiting van een veranderende mentaliteit, die niet alleen meer van het eigen standpunt uitgaat? Dat zou dan

mede zo'n gesprek zinvol kunnen maken.

'ACHTERBAN', staat er boven het volgende stukje in Geestelijk Weerbaar:

'In de Volkskrant heeft de heer Cees Nooteboom gewag gemaakt van een beschamend feit, dat zich niet voor het eerst voordoet. De schrijver Bernlef publiceerde een klein ingezonden stukje in een niet nader te noemen ochtendblad, en daarna werd hij een hele ochtend opgebeld door lieden die hem uitscholden voor 'vuile rotjood'. Men mag op goede gronden aannemen, dat de telefoonvandalen lezers van meergenoemd blad waren en tot de vaste achterban behoren, die altijd direct bereid is in het geweer te komen als daartoe een wenk gegeven wordt. Die wenk bestaat meestal uit een invitatie om ingezonden stukken te schrijven. Bij verificatie van de antecedenen van de welwillende en vlotte briefschrijvers is al verscheidene keren gebleken, dat zich daarbij heel wat 'oud'-SS'ers, 'ex'-NSB'ers e.d. bevonden. Maar ook zonder die verificatie kan men dergelijke lieden herkennen aan het woord dat in hun mond bestorven ligt: 'Vuile rotjood'. Dat is hun slagzin. De heer Bernlef is de eerste niet die aldus uitgesproken wordt en hij zal de laatste niet zijn, zolang dat éne blad bestaat.'

DINSDAG j.l., schrijft Vrij Nederland, 'zond de NCRV via Nederland 2 een cabaretprogramma uit, samengesteld door Ruud Keers en Alexander Pola. Uit de woorden van de daarin gepresenteerde voorzitter van de Politieke Partijen, die uiteraard P. Bons heette, bleek dat politieke partijen wel iets beloven, maar het natuurlijk nooit doen. De fractievoorzitter van de PP was, vanzelfsprekend, drs. F. Koeterwaal, die uitlegde dat ze al die beloften wel moesten doen, maar dat de praktijk zonder meer inhield, dat het tegendeel geschiedde. Het was onzindelijk gedacht en bedacht, en onwaar in zijn uitgangspunt. Misschien voor de heren Schmelzer en Beernink iets om vragen over te stellen.'

Laat ze goed zijn geweest, onze daden
— of misschien ook verkeerd —
voor hoger doel ons te offren
hebben wij echter geleerd.

Is dit niet de zin van het leven
— en misschien ook van de dood —
te leren ons zelve te geven
in aller nood?

JAAP SICKENGA

Uit de illegale verzenbundel 'Tussen muur en geweerloop', geschreven enkele dagen voordat Sickenga op 11 mei 1942 werd gefusilleerd.

Rechtvaardiging van een onderschrift

Verdraagzaamheid impliceert aanvaarding van anderer eerlijke levensovertuiging

IN M. en W. van 25 dec. 1965 stond een artikel van dr. Noordenbos over het concilie, waar de redactie een onderschrift bij plaatste, waarin uitkwam, dat zij het niet in alle opzichten met de schrijver eens was. In de polemiek, die volgde, werd verduidelijkt, dat de redactie de zin van Noordenbos: 'Daar ligt feitelijk de tragiek van een overleefde instelling die zich nog wel met goddelijk gezag bekleed aanmeldt' van een onverdraagzame gezindheid vindt getuigen. Na twee ingezonden stukken – van Noordenbos en J. Gerh. Rausch – die dit oordeel een aantijging achten, kondigde de redactie aan op deze zaak terug te komen. Dit gebeurt bij dezen.

Dat Noordenbos herhaaldelijk in katholieke periodes, op verzoek van de redactie schrijft, dat hij goede vrienden heeft onder katholieken en dat hem, van die zijde, nooit onverdraagzaamheid verweten is, is nog geen bewijs voor zijn verdraagzame gezindheid. Katholieken en protestanten willen dikwijls liever in contact treden met scherp formulerende tegenstanders dan met hen, die zoeken naar wat bindt. De bewaamheid van Noordenbos in het spreken en schrijven over godsdienstige aangelegenheden wordt niet betwist en evenmin wordt betwist, dat Noordenbos verdraagzaam is, in de formele, geijkte zin. Hij zou, stel dat hij de macht daartoe bezat, geen katholiek het spreken verbieden of hem op enigerlei materiële wijze willen laten straffen. En toch onverdraagzaam. Dit oordeel eist een toelichting.

Een eis voor iedere discussie is, dat men de an-

der in zijn uitgangspunten volstrekt ernstig neemt. Als Noordenbos zegt, sprekende over de R.K. kerk '...die zich nog wel met goddelijk gezag bekleed aanmeldt' dan ontbreekt daarin het vereiste au sérieux nemen van de tegenstander. Het is een existentiële ervaringswerkelijkheid van een katholiek, dat hij gelooft in het goddelijk karakter van zijn kerk. Daar moet de gesprekspartner van uit gaan. Dat geloof kent de humanist niet, dat is voor hem geen existentiële ervaring. Daarover valt, op het nationale vlak, dus redelijk argumenterend, wel tot op zekere hoogte te debatteren maar over deze uitgangspunten valt niet te discussiëren.

De verdraagzaamheid, gegroeid na de middeleeuwen, eist respect voor de medemens, ook al acht men zijn geloofs- of levensovertuiging niet waar. Er zijn tal van motieven, waarop dit respect voor de menselijke waardigheid gegroeid is, maar dit respect gold niet de inhoud van het geloof of de levensovertuiging van de 'andersdenkende'.

De vorm van onverdraagzaamheid, waarbij men de andersdenkenden strafte, uitsloot enz. is, in grote delen van de democratische wereld, in principe verdwenen of is aan het verdwijnen. Als Noordenbos het besluit over de godsdienstvrijheid, aangenomen met grote meerderheid op het concilie, geen grote stap vooruit acht en de nadruk legt op volgende stappen, die het concilie volgens hem ook nog had moeten zetten, dan heeft hij zich te weinig ingedacht in de situatie van een wereldkerk, die het gedurfd heeft om uit een in wezen middeleeuws theologisch patroon in de moderne samenleving te stappen. Als hij daarop niet de nadruk vestigt, doet hij de R.K. kerk en het concilie onrecht, dan is zijn houding niet van bekrompenheid vrij te pleiten, dezelfde bekrompenheid, die wij, humanisten en ook anderen, tót het concilie, terecht aan de katholieken mochten verwijten.

MAAR is er nu, in de twintigste eeuw, niet een ontwikkeling gaande waarbij ook de inhoud van het geloof of de levensovertuiging met eerbied bejegend kan worden? In de eerste plaats is het besef gegroeid, meen ik, dat geloofs- of levensovertuiging niet een vrij willekeurig van de persoon los te denken 'toevoeging' is, maar een integrerend bestanddeel is van de persoon. Respect voor de 'andersdenkende' impliceert respect voor zijn levensovertuiging, ook al acht men het waarheidsgehalte gering. De groei van deze inhoudelijke verdraagzaamheid zal de katholiek funderen op zijn opvatting, dat de mensheid op weg is in een groeiende waarheid. De humanist zal een fundering kunnen vinden in de gedachte, dat de wereld een mysterie is, waarin de mensen deelmysteriën zijn, zodat zij met schroom benaderd moeten worden, met hun overtuigingen, die behoren bij hun existentie.

Zowel bij de formele verdraagzaamheid als bij de inhoudelijke verdraagzaamheid blijft het probleem van de grenzen der tolerantie. Ik kan mij voorstellen, dat b.v. een nationaal-socialist, een antisemit, een aanhanger van de Ku-Klux-Klan,

DE REDACTIE heeft meegedeeld terug te komen op het verschil van mening, gerezen naar aanleiding van Noordenbos' artikel over de resultaten van het concilie. Na intern beraad en overleg met Noordenbos is dezelfde discussievorm gekozen, die ten grondslag lag aan de gedachtenwisseling tussen Mazure en Nijboer over het probleem van de atoombewapening. Bonger geeft in bijgaand artikel zijn visie op het vraagstuk van de verdraagzaamheid, in het volgende nummer zal Noordenbos zijn inzichten erover weergeven; daarna krijgen beiden gelegenheid tot het uiten van kritiek en het geven van aanvullingen op elkaars standpunten. Wij kozen gezamenlijk (weer) deze gespreksvorm, omdat wij de problematiek van de verdraagzaamheid te belangrijk vonden voor een verdere behandeling in de rubriek 'Ik denk er zó over'. Voorts levert de redactie van M. en W. op deze wijze weer stof voor de gespreks-groepen in het H.V. Op het congres-1965 is daarop terecht aangedrongen; wij lossen met het uitvoeriger aan de orde stellen van de belangrijkste vraagstukken van deze tijd onze toen gedane belofte in.

werkelijk overtuigd is van de juistheid van zijn opvattingen en toch verdraag ik hem niet, zal ik hem bestrijden, als het niet anders kan met wapens. Daar is de grens van de verdraagzaamheid bereikt. En waarom zijn deze mensen, deze ideeën intolerabel? Omdat deze ideeën geen respect voor de menselijke waardigheid vertonen, omdat zij... onverdraagzaam zijn.

Het criterium van de middelen die men gebruikt om eigen denkbeelden ingang te doen vinden, blijft van kracht. Maar ook indien in dit opzicht niet van onverdraagzaamheid gesproken kan worden, blijven er onverdraagzame denkbeelden, n.l. indien men geloofs- of levensovertuiging van de ander integraal veroordeelt vanuit eigen overtuiging. Men verwijt de ander dat hij niet is als het subject dat veroordeelt. Ik houd hiermee geen pleidooi voor een gerelativeerde waarheidsopvatting, evenmin voor een overtuigingsloze onverschilligheid, die het niets kan schelen wat de ander meent, alleen voor een vorm van verdraagzaamheid, die begrip heeft voor de denkbeelden van een ander, in het besef dat hij, door een eindeloos aantal redenen meent, dat hij de beste benadering van de waarheid heeft, zoals ik dat ook heb.

Wil men ooit komen tot een werkelijke samenleving in de wereld, dan mag de verdraagzaamheid zich niet uitsluitend baseren op de respectvolle behandeling van de medemens, buiten zijn overtuiging om, maar dan dient de overtuiging daarin betrokken te worden. De dialoog, waarbij de eigen overtuiging open is gebleven en in de waagschaal kan worden gesteld, is de enige weg daartoe.

Ik hoop, dat deze uiteenzetting de bedoeling van het redactionele onderschrift heeft verduidelijkt. Dat dit een aantijging van Noordenbos' denkbeelden zou zijn, kan ik niet inzien.

H. BONGER

Pleidooi voor gesprek met Rusland e.a.

Het boekje 'Tasks for the free world today' – uitgave: Interdoc, Den Haag – is een aansporing tot het Westen om te pogen de discussie met 'the communist world' op gang te brengen. Opzet: die 'communistische wereld' te doordringen met westerse waarden als menselijke waardigheid, vrijheid, gerechtigheid etc. Of deze opzet in de bepleite vorm ooit zal slagen is aan twijfel onderhevig: een gesprek met 'de communistische wereld' – een te vaag begrip – kan alleen tot goede resultaten voeren als het een open gesprek kan zijn. Er is ook in het Westen nog te veel verachting voor de menselijke waardigheid: fascisme en nationaal-socialisme 'bloeden' in dat Westen, Franco en Salazar zijn gesitueerd in wat men het Westen pleegt te noemen. De vrijheid is ook in onze werelddelen kwetsbaar en aan de gerechtigheid ontbreekt, dacht ik, eveneens in het Westen nog het een en ander. Daarom lijkt mij de superioriteit van het Westen, gesteld in genoemd boekje, een foutief uitgangspunt voor een gesprek dat tot begrip – uiteraard: wederzijds begrip – zou moeten voeren. Die overheersing van dat superioriteitsidee in het Westen is waarschijnlijk een der zwaarste barrières voor een werkelijk geestelijk contact met 'de communistische wereld'. v. S.

Hoe de Duitsers reageren op hun oorlogsverleden

door
Nico Rost

Als gevangene van de nazi's, hield Nico Rost een dagboek bij, dat na de oorlog als Goethe in Dachau verscheen en dat van zijn haat-liefde voor de Duitsers getuigt. Nog altijd laat hij Duitsland en Duitsland hem niet los. Gedurende de laatste jaren heeft hij in West-Duitsland tal van lezingen gehouden, waarin hij geen blad voor de mond neemt. Dat doet hij evenmin in zijn dagboek, dat hij nog steeds bijhoudt en waaruit wij enkele bladen hebben gekozen.

Minden, februari 1964.

Gesproken voor de hoogste klassen van een gymnasium. Altijd hetzelfde militairistische ceremonieel als ik binnenkom: het tegelijk overeind schieten en onbeweeglijk staan van de leerlingen.

Of ze na afloop vragen stellen, hangt in de meeste gevallen van de leraar af. Vanmorgen, ik had gesproken over de verhouding Duitsland-Polen, stond een jongen op:

'Ik zou willen vragen of ze in Polen goede pantserwapens hebben.'

Ik voelde woede in mij opkomen, maar wilde het niet laten merken.

'Hoe oud ben je?' vroeg ik.

'Zestien'.

'Zou je niet liever willen weten, of er in Polen knappe meiden zijn?'

De meisjes in het klaslokaal begonnen te grinniken, de jongen werd erg verlegen en toen kwam het eruit: 'Mijn vader interesseert zich daarvoor.'

De leraar veronderstelde – na afloop – dat die vader wel bij de S.S. zou zijn geweest.

'Dat hoeft niet,' zei ik. 'Wehrmacht is al voldoende'.

April 1964: Een kleine stad in Zuid-Beieren. Gisteravond voor de Volksuniversiteit gesproken over de opstand in het getto van Warschau. Er waren ongeveer tachtig toehoorders. Na afloop kwam een dame naar me toe, ik schatte haar op zestig.

'Ik zal vannacht wel niet kunnen slapen,' zei ze. De onechtheid lag er zo dik op, dat ik niet anders kon reageren dan: 'Waarom zou u ook, mevrouw?'

Woedend draaide ze zich om.

'De weduwe van een S.S.-vliegergeneraal', fluisterde de voorzitter van de Volksuniversiteit me toe.

Daarna gingen we – als zo vaak in Duitse steden – naar de Ratskeller. De dochter van de voorzitter, een meisje van een jaar of vijftien met lange stroblonde vlechten, ging ook mee evenals twee andere leden van het bestuur, en zoals meestal na dergelijke lezingen, een oude dame, wier gestorven man natuurlijk fel anti was geweest. Op een gegeven ogenblik – ik kwam immers uit Amsterdam – viel de naam Anne Frank. 'Waar was u, Vati, toen dat gebeurde?' vroeg de

dochter. Maar Vati kreeg het plotseling druk met de ober, bestelde een nieuwe ronde en vroeg of we niet een kleinigheid wilden eten, waarbij hij zijn dochter de spijskaart toereikte. Ik keek naar het meisje, maar zij herhaalde haar vraag niet.

Fürth (B.) mei 1964. Sinds de laatste lezing in Bad Oeyenhausen heb ik er wat op gevonden, om te voorkomen, dat een 'Polenavond' eindigt in een vruchteloos debat over de Oder-Neisse-grens. Meestal duurt dat dan uren en raken wezenlijker dingen daardoor op de achtergrond. Ik mag dan aan komen dragen met de overweging, dat ik een bondgenoot heb: de tijd; en dat in Polen niet alleen een nieuwe generatie het probleem in die gebieden met héél andere ogen ziet, maar dat er nu zelfs al een derde generatie in aantocht is. Mijn toehoorders blijven echter hun afgezaagde argumenten herhalen en voeren hun Duitse ridders en Ordensburgen van vele eeuwen her ten tonele. Toen ze gistermiddag weer minutenlang van alles door elkaar schreeuwden, ving ik het woord Unrecht op. Ik stak mijn hand omhoog en zei zo rustig mogelijk: 'Iemand onder u had het zo juist over Unrecht. Mag ik in dit verband enkele namen noemen?' Ik wachtte nog even en zei toen: 'Warschau, Sobibor, Maidanek, Treblinka, Auschwitz.' Het werd weliswaar niet helemaal stil in de zaal, maar toch veel rustiger, zodat ik verder kon spreken.

Bad Oeyenhausen, oktober 1964. Hoewel alles vandaag veel kalmer verliep dan toen ik hier in april over hetzelfde thema sprak, begonnen, zodra ik repte over het optreden van de S.S. in Polen, toch weer enkelen te roepen: 'Falsch. Übertrieben. Und die Verbrechen an den Volksdeutschen?'

Na afloop hoorde ik dat het vier Sileziërs waren geweest, die nu in de Bondsrepubliek woonden, waar ze maar konden, hun haat tegen de Polen uitschreeuwden.

Een uur later kwam ik hen in het Kurpark tegen – alle vier druk bezig een paar eek-

hoortjes te voeren. Ze begroetten me als een oude bekende, repten met geen woord over het gebeurde en deelden me enthousiast mee, dat ze hier elke middag kwamen. Die eekhoortjes accepteerden alleen nog maar bittere chocolade – geen brood, apenootjes of melkchocolade; de diertjes haalden dat zelfs uit hun jaszakken, zo mak waren ze. En zó 'tierlieb' bleken mijn vier Sileziërs, dat ze een van die eekhoortjes, die veel te lange tanden bleek te hebben, mee hadden genomen naar een tandarts, om die tanden af te laten slijpen.

Düsseldorf, november 1964. Drie dagen achter elkaar heb ik nu de zittingen bijgewoond van het proces tegen twintig bewakers van het kamp Treblinka, beschuldigd van moord op 700.000 joden.

Het proces is nu al een maand aan de gang, het einde nog lang niet in 't zicht. Ook hier hoor ik elke dag het eentonig refrein: 'Wir haben es nicht gewusst...' Zelfs het personeel van de treinen, die dagelijks, maanden achter elkaar, hun luguber traject Warschau-Treblinka aflegden – elke trein volgepropt met 5000 mensen bestemd voor de gaska-

Verliezen aan mensenlevens 1940-1945

Gesneuvelden Koninklijke Landmacht	2300
Gesneuvelden Koninklijke Marine	2900
Overleden in Duitse krijgsgevangenschap	250
Gesneuvelden opvarenden van de koopvaardij	1200
Vermoorde joden	104000
In Nederland gefusilleerde verzetsstrijders	2500
Omgekomen in gevangnissen en concentratiekampen	11000
Burgerslachtoffers van oorlogshandelingen	23000
Slachtoffers van de hongersnood 1944-1945	15000
Slachtoffers van de arbeidsinzet	8000
In Japanse krijgsgevangenschap omgekomen militairen	8500
In Japanse internering omgekomen burgers	10500
Totaal	189150
Gesneuvelde vrijwilligers in Duitse dienst	10000

mers – hebben hun geheugen verloren. En deze mensen waren niet eens bij de S.S. Wat is hiervan doorgedrongen tot de bevolking van deze stad? In mijn pension wist men niets van dit proces, in de sigarenwinkel ernaast evenmin, het antwoord van de kapper was zo, dat ik begreep dat hij niet wist waar ik het over had, en ook de taxi-chauffeur, die mij naar het Gerechtsgebouw bracht, had niets over het proces dat daar gevoerd werd, gehoord...

Toch verschijnt er elke dag in de grote Duitse bladen een uitvoerig verslag over. Wie leest dat eigenlijk, vraag je je af.

De man van de krantenkiosk in de hall van het Gerechtsgebouw, bij wie ik informeerde of hij misschien een of andere publikatie over Treblinka had, reageerde: 'Treblinka? Ist das eine neue Revue, Herr? Noch nicht bekommen'.

Jaren geleden heb ik in deze stad ook een proces bijgewoond. Tegen een zekere Kürten, die een paar vrouwen had vermoord. Het was toen bijna onmogelijk een toegangkaart te bemachtigen. Voor het gebouw verdrongen zich honderden en de extra-kranteëditities over het verloop van het proces werden de verkopers uit de handen gerukt...

Amsterdam, midden december 1964. Vanmorgen kreeg ik een brief van een jonge Duitser uit Remscheid. Ik had daar geprobeerd wat te vertellen over de concentratiekampen, in de eerste plaats over Dachau, omdat ik daar zelf gezeten heb. De jongeman was, bekende hij, niet helemaal uit eigen beweging naar die lezing gegaan; een vriend had hem meegetroond. Zijn vader was een vooraanstaande nazi geweest – Ortsgruppenleiter van de stad. Na '45 had hij gehoord, wat er was gebeurd, maar al die miljoenen vergaste joden en honderdduizenden omgekomen in de kampen, waren voor hem naamloos gebleven en – zo drukte hij zich uit – 'ihre Anonimität ist für mich undurchdringlich'. Dat was ook zo geweest bij mijn lezing tot op het ogenblik, dat ik niet langer meer gedetailleerd een voorval uit het kamp had beschreven. Het betrof een oude man – een jood – die door een S.S.-er een boom in was gejaagd en die steeds hoger en hoger had moeten klimmen.

Het cynische opschrift op de poort die toegang gaf tot het vernietigingskamp Auschwitz

Toen de man niet hoger meer kon, stuurde de S.S.-er een paar gevangenen weg om een bijl te halen. Vervolgens keek hij rond, wie hij de boom zou laten omhakken. Zijn intuïtie was feilloos: hij koos de zoon van de oude man. Dit verhaal had de jonge Duitser uit Remscheid de ogen geopend. Plotseling, schrijft hij, was voor hem 'die Anonimität der Masse durch eine einzelne Gestalt gesprengt'.

Ik zit een beetje met die brief. Natuurlijk heeft die jongen gelijk als hij schrijft, dat onze menselijke verbeelding te kort schiet als het om miljoenen gaat. Wat ik van hem zou willen weten is, wie 'die einzelne Gestalt' was, die de anonimiteit van de massa voor hem verbrak; wie hij zag. Zijn eigen vader, de Ortsgruppenleiter, of zichzelf?

Nico Rost. Geb. 1896. Publiceerde o.m. Levensberichten (1931), Goethe in Dachau (1946), De vrienden van mijn vader (1956), Nog draaft Beyaard (1957), Veranderd Klimaat in Polen (1957).

(Met toestemming van de auteur overgenomen uit 'De Gids', april/mei 1965)

TWEDE ORIËTERENDE GESPREK TUSSEN HUMANISTEN EN KATHOLIEKEN

In 'De Horstink', Amersfoort, heeft op 16 en 17 april een conferentie plaats gevonden tussen bestuursleden van de International Humanist and Ethical Union (I.H.E.U.) en deskundigen (periti) van het pauselijke secretariaat voor de niet-gelovigen.

Deelnemers van *humanistische* zijde:

J. P. van Praag (Nederland), H. J. Blackham (Groot-Brittannië), T. H. Mc. Carroll (U.S.A.), L. de Coninck (België), W. Bonnesz (Duitsland), S. K. Das (India), W. van Doorn (Nederland);

van *katholieke* zijde:

J. B. Metz (Duitsland), M. D. Chenu (Frankrijk), G. Girardi (Italië), L. M. de Rijk (Nederland), L. C. Baas (Nederland), D. de Lange (Nederland).

De conferentie stond onder auspiciën van de I.H.E.U. en het secretariaat voor de niet-gelovigen. De besprekingen bewogen zich rond twee hoofd-thema's: 'mens en wereld', en 'communicatie in een pluralistische samenleving', ingeleid door prof. Van Praag en mr. Blackham van humanistische, en door prof. Girardi en prof. Chenu van katholieke zijde. Hoewel fundamentele verschillen blijven bestaan, is in de loop van de discussies gebleken dat, vooral tengevolge van het 2e Vaticaans Concilie, verschillende van de traditionele verschillen tussen de twee groepen aan betekenis verliezen. Men constateerde een aanzienlijke mate van overeenstemming t.a.v. de autonomie en de verant-

woordelijkheid van de mens in deze wereld, welke gebaseerd is op de verbondenheid van de mensen, en op de taak van de mens om de menselijke waarden te ontwikkelen. Verdere studie is nodig om de betekenisvolle punten van overeenstemming en verschil te formuleren, en de wegen en gebieden van samenwerking aan te wijzen. Met oog hierop spraken beide groepen de hoop uit dat een volgende conferentie in de naaste toekomst zal plaats vinden.

Als voorlopig rapport, waarop men overeenstemming bereikte voordat de conferentie eindigde, geldt het volgende:

De discussie is in wezen een confrontatie geweest tussen (katholieke) christenen en humanisten die erop uit waren oprecht hun overeenkomsten en verschillen uit te werken. De achtergrond van de discussies was de diepgaande verandering van de (katholieke) kerk tijdens het tweede Vaticaans concilie, die inhoudt een beslister positieve houding tegenover wereldlijke waarden en die daarom een nieuwe mogelijkheid biedt voor een dialoog met humanisten, voor wie dit een nieuw uitgangspunt vormt voor een herwaardering van religie.

Humanisten en christenen vonden bij elkaar overeenstemming aangaande de mogelijkheid elkaar, minstens op het theoretische vlak, te ontmoeten, niet alleen wat minder belangrijke

(Zie verder pag. 6)

DRIE EN EEN HALF UUR TONEEL VAN DE GROOTMEESTER TSJECHOW

DRIE en een half uur toneel is lang. Anton Tsjechow, de Russische schrijver die nog net vier jaar in onze eeuw leefde eer hij op 44-jarige leeftijd stierf, zag daar geen bezwaar in. Peter Scharoff, die ons de afgelopen decennia met zijn regies van Tjechows stukken telkens weer heeft verheugd, draagt van de tijd, die Ensemble's vertoning van 'De drie zusters' vereist, zeker een half uur op zijn artistieke geweten. Want Scharoff legt een tempo op waarin minutenlange pauzes gemakkelijk passen. Moderne schrijvers, die toneel willen scheppen, wordt dringend aangeraden bondig en snel te zijn; de eenakters doen meer en meer opgang. Het toneel loopt in de pas met de versnelling van onze tijd. Hoe ter wereld is het dan mogelijk dat een zaal vol hedendaagse mensen drie en een half uur geboeid zit te kijken naar een stuk dat zich volstrekt in het tempo van ruim een halve eeuw geleden afspeelt? Er moge uit blijken dat uiteindelijk andere criteria dan tempo en bondigheid de doorslag geven. En ook dat het er blijkbaar niet om gaat zoveel mogelijk actie te vertonen, noch in uiterlijke zin, noch in de betekenis van innerlijke dramatiek. Want ook daar laat Tsjechow alle spelregels terzijde. Er gebeurt verschrikkelijk weinig in de stukken. Er is altijd weer een komen, vervolgens een lange, lange stilstand,

waarin de personages vrijwel letterlijk hun belangrijkste uitspraken bedrijf na bedrijf herhalen, en tenslotte een weggaan, waarbij de hoofdpersonen achterblijven. Wat veranderd is blijkt de instelling van de hoofdpersonen: hun aanvankelijke illusies blijken aan het slot onhoudbaar en een soort existentiële zinloosheid resteert.

In 'De drie zusters' komt een regiment leven brengen in de kleine stad en vooral ook in het huis van het drietal. Eens naar Moskou te gaan èn een grote liefde, dàt zijn hun idealen. Ze dromen en zijn intens met zichzelf bezig, net zo goed als de bezoekers rondom hen: allemaal goedwillende mensen. Er is vrolijkheid en veel elegance, maar gaandeweg wordt iedereen beklagenswaardiger. Tot alle illusies verkruimeld zijn. Het regiment trekt weg. De drie zusters blijven achter, wachtend op de onnoemelijke verveling.

Hoe kon dit gegeven zo meeslepend ervaren worden? Een van de factoren is, zoals gezegd, Peter Scharoff, die ons door zijn kennis van het Russische leven van toen een bijna tastbare sfeer voorzet, waardoor we voortdurend de merkwaardige sensatie hebben het gebeuren zelf in die tijd mee te maken. Een andere factor in deze voorstelling zijn de drie voortreffelijke actrices, die ver over persoonlijke ijdelheid

heen zijn (op toneel dan) en zich geheel wisten te voegen in Scharoffs opzet. Maar tezamen vormen ze toch nog maar werktuigen, die de bron Tsjechow vermogen te openen, een bron waaruit een ontzaglijke weemoed opwelt, waarin zelfs de kleine illusies verloren gaan en er nog slechts tranen overblijven van mensen die lijden aan het leven.

Daar is nog steeds het rechtstreekse contact niet mee verklaard dat de meesterverteller met het hart van het hedendaagse publiek weet te leggen. De werking van een kunstwerk kan nooit redelijk verklaard worden. Maar bij Tsjechow kan men nog aanvoeren dat hij ons niet laat zitten met een afschuwelijk signalement van zinloosheid, hij gaat altijd heen over het signalement – dat zozeer 'opgeld doet in hedendaagse literatuur – want hij brengt het levenmakende element van aanvaarding aan.

Ook de drie zusters aanvaarden hun lot. Zeer, zéér menselijk zoeken ze nog naar een zinvolle uitweg uit de absurditeit. Aan het slot horen we ze uitspreken wat gedurende het stuk op een aantal plaatsen al eerder in de dialoog opklinkt: volgende generaties zullen 'het geluk' misschien wel beleven. Daardoor zou hun eigen lijden aan zinloosheid dan toch nog zin kunnen hebben.

TSJECHOW schreef het stuk in 1901, hij kondigde er bijna letterlijk de Russische revolutie van 1917 in aan. De verlegging van de levenszin naar komende generaties, door de zusters, is ook daardoor toneelmatig voorbereid. Ze wordt door Scharoff onderstreept – voor de goede toehoorder dan altijd, die in de wegstervende marsmuziek van het wegtrekende regiment plotseling een beroemde Russische revolutiemars ontdekt.

Drie en een half uur boeit de voorstelling ons. Dat moet hem liggen aan de waarheid die Tsjechow ons laat zien, gevangen in een prachtige vorm. Lia Dorana speelt Olga, Ina van Faassen is Masja, Sigrid Koetse is Irina. Daarmee staan er drie bezielde zusters op het toneel, die niet tegen elkaar behoeven op te spelen, maar door hun eigen persoonlijkheid een driekleur tot stand brengen. Ze brengen stuk voor stuk en gezamenlijk heel ontroerende scènes. Jan Retèl is bewonderenswaardig als baron Toetzenbach. Ko van Dijk toomt zijn speeldrift uitstekend in en tekent raak de broer Andrej. Van de overigen moet gezegd worden dat ze niet een ideale bezetting van eenzelfde hoogte vormen, maar toch voldoende reliëf geven, al valt er nu en dan wel een dode plek in het spel.

Maar die zijn te veronachtzamen bij de grandioze, vaak langdurige toneelscènes, die deze voorstelling biedt. Genoemd moet zeker nog worden Jacqueline Royaards-Sandberg, die een heel mooi rolletje speelt als de oude kinderjuffrouw. Harry Wich ontwierp de fraaie decors en kostuums.

ADRI LAAN

Lezingen voor de radio

Zondag 1 mei VARA 9.45 uur: H. B. Engelsman 'Vandaag is het de dag van de arbeid'

Zondag 8 mei VARA 9.00–9.15 uur: W. A. van Opijnen 'De bevrijding is volwassen'

Oriëntatie humanisten-katholieken

(Vervolg van pag. 5)

punten betreft, maar ook ten aanzien van het algemeen vooruitzicht van de menselijke ontwikkeling in de wereld. Ze erkennen de mogelijkheid een morele zin aan het leven te geven gebaseerd op een erkenning van de waarde van de mens als voltrekker en doel van de geschiedenis. De ontplooiing van de mens kan alleen door en in gemeenschap plaats vinden. Liefde is de centrale morele eis. Alle middelen van wetenschap en techniek moeten gewijd zijn aan de menselijke ontplooiing.

De methode om deze realisering mogelijk te maken is niet zozeer een pluralistische maatschappij, want de maatschappij moet open zijn voor instellingen waaraan ieder deelneemt met zijn eigen geloof of overtuiging (b.v. culturele activiteiten, jeugdbewegingen, maatschappelijk en sociaal werk). Deze maatschappij moet ook de onbelemmerde ontplooiing verzekeren van personen en groeperingen in hun eigen karakter, maar in dialoog en samenwerking verbonden.

Humanisten en christenen stemmen eveneens overeen in de uitspraak dat dit algemene vooruitzicht geen volledige oplossing biedt voor de menselijke problemen, bijv. in grenssituaties als lijden en dood. Op zulke ogenblikken kiest

de humanist een realistische houding, maar hij heeft tegelijk de steun van menselijke verbondenheid en solidariteit, en de wil het menselijk lot te verzachten en te verbeteren. De christen anderzijds, denkt, dat er radicaal nieuwe perspectieven openstaan voor menselijk denken en bestaan, en meent dat de laatste fundering van de realiteit, de laatste positieve zin van leven en dood alleen gegeven kan worden door te ontdekken en te ervaren een in Christus belichaamde Liefde, die leeft in een gemeenschap van liefde, de kerk, en die de mens oproept tot herleving en eeuwige broederschap. De Christen gelooft dat deze ontdekking de zin van het bestaan op aarde en van het humanisme zelf diepgaand verandert. Desondanks gelooft hij 'dat de eschatologische hoop niet de betekenis van de aardse taak vermindert, maar juist nieuwe stimulansen geeft'. (Vaticaanse concilie).

Katholieken en humanisten, in het volle besef van diepgaande verschillen en in wederzijds respect, menen dat het mogelijk is een uitgebreid terrein te vinden van gemeenschappelijke waarden, waarheden en taken, die perspectieven openen van samenwerking in onderzoek en activiteit.

IK denk er ZO over

Ook heteroseksuelen zijn doodgewone mensen

HET artikel van Andries Coster 'Homoseksuelen zijn doodgewone mensen' in M. & W. van 22 januari heb ik als COC'er van de afdeling Zuid-Nederland met bijzondere belangstelling gelezen. Hoewel ik in grote lijnen wel met dat betoog kan instemmen, verbaast het me toch enigszins dat hij het, na 20 jaar geïnstitutionaliseerd humanisme, nog nodig heeft gevonden in M. & W. te schrijven dat wij, homoseksuelen, doodgewone mensen zijn. Als verenigde humanisten immers mogen we er m.i. in de verhouding tot elkaar van uitgaan, dat elk lid onze grondbeginselen 'aux serieus' neemt. Een van onze beginselen: redelijkheid, vereist immers een oordeel gebaseerd op objectieve wetenschap, geïntegreerd in medemenselijkheid. Om geen misverstand te wekken: ik wil Coster niet aanvalen, integendeel: als elke Nederlander dacht als hij, konden we ons terecht een beschaafd volk noemen, en zou minstens de noodzaak van 't bestaan van onze vereniging (COC) wegvallen. Ik wil slechts enkele kanttekeningen maken bij sommige passages in zijn betoog.

a. Heel juist is de opmerking dat 'de homoseksueel evenmin bestaat als de heteroseksueel, enz.' en verder 'dat de begrippen homo en hetero zo'n taai leven hebben voornamelijk zijn oorzaak vindt in hun hanteerbaarheid voor het oppervlakkig denken, dat altijd tot simplificatie geneigd is'. Héél juist; inmiddels echter dwingt de barbaarse sociale positie, waarin de (bijna) uitsluitend of voornamelijk homofiel gerichte mens door vele oorzaken in 'the free world' terechtgekomen is (homoseksuele omgang is in democratische landen als USA, Engeland, Duitsland, enz., nog bij de wet verboden; afgezien van ongunstige belastingmaatregelen en achterstelling bij woning-toewijzing, beperkt de wettelijke discriminatie zich in Nederland tot een verschil in leeftijd: 16 jaar tegenover 21 jaar), de homofielen zich te verenigen, willen ze een acceptabele vorm van integratie in 't gehele maatschappelijk bestel bereiken. Dit samengaan heeft weer een ongewenste accentuatie van het traditionele onderscheid homo-hetero tot gevolg, hetgeen volgens vele deskundigen niet zonder gevaar is. Immers, ondanks historische precedënten en 'ervaringen' van het sociaal gedrag van het beschaafde avondland t.o.v. minderheden, is men er in 1966 blijkbaar nog niet aan toe de houding t.o.v. die minderheidsgroepen over de gehele linie te wijzigen. En wat zal de toekomst ons brengen in een wereld met steeds groeiende spanningen? Ik persoonlijk geloof niet in een bloedeloze revolutie. En dan te bedenken dat het gaat om een minderheid van 4-6 pct, hetgeen in Nederland betekent: zo'n slordige 400.000-700.000. Theoretisch zou dit

betekenen: zet vijf humanistische huisvaders met gemiddeld elk vier kinderen op een rij, en één van hen is de ouder van een homofiele zoon of dochter. Ook wil ik nog eens herhalen, dat u gelijk hebt; de zwart-wit verhouding homo-hetero is primitief. Maar nu we in de praktijk toch gedwongen zijn deze simplificatie even door te trekken, zal Coster het wel met mij eens zijn dat, evenmin als er in Amerika een negervraagstuk doch een blanke-vraagstuk bestaat, er in Nederland eigenlijk niet gesproken zou mogen worden over een homo-, maar over een hetero-probleem.

b. Coster spreekt over 'het feit dat ieder mens eigenschappen van beide geslachten in zich verenigt in de meest variabele verhoudingen'. Het is Coster schijnbaar duidelijk welke de preciese eigenschappen van het ene en het andere geslacht zijn. Hoewel me dit dubieus lijkt, heb ik bovendien ernstige bedenkingen tegen deze formulering in dit verband, omdat ze m.i. zou impliceren dat hij van mening is dat homofielen in belangrijke mate met eigenschappen van het andere geslacht rondlopen. Ik hoop werkelijk dat ik dit fragment foutief interpreteer, want een dergelijke opvatting is volstrekt onwetenschappelijk en vormt in feite de basis van een groot aantal kwaadaardige domheden, en van de onnozele image, die de homoseksueel door de onwetenden als een Jodenster opgedrukt heeft gekregen. Wetenschappelijk staat vast dat de gemiddelde eigenschappen, gevoelens en de gehele geestelijke structuur van de homofiel volstrekt gelijk zijn aan die van de heterofiel. De psychische gerichtheid van de seks is slechts verschillend, en dit in een oneindig aantal variaties. Hoewel er geen wetenschappelijke zekerheid bestaat, waardoor een zekere psychische gerichtheid van de seks precies wordt bepaald, is het wel duidelijk geworden dat het complex: liefde-seksualiteit zich in principe richt op een ander *mens*. Dit complex is door de natuur 'gebruikt' voor de voortplanting.

c. 'Wie door de samenleving geaccepteerd wil worden moet niet uitdagend met zijn seksualiteit te koop lopen.' Ik ga er van uit dat Coster dit als een praktische raadgeving voor de huidige situatie in Nederland bedoelt. Is het n.l. algemeen gesteld, dan klinkt het absurd, gezien de situatie in vele andere landen, waar ik boven reeds kort op wees. Maar nemen we alleen Nederland, dan zelfs is het moeilijk te verteren, omdat ik er toch, gezien de hele strekking van zijn betoog, van uit mag gaan, dat Coster het op de eerste plaats van belang acht dat de *publieke opinie* op dit terrein beïnvloed en gewijzigd wordt. Dit kan alleen door groot-scheepse objectieve voorlichting. Wat is in dit verband overigens de juiste interpretatie van 'uitdagend'? Dat wij nog eens te koop zullen lopen met onze homofilie zoals dit met de heterofilie gebeurt, lijkt me bijna uitgesloten. Of bedoelt Coster het minieme percentage dat zich in de ogen van de grote massa 'aanstellerig' gedraagt? Een gedrag overigens dat sociaal-psychologisch als een onbewust protest wordt verklaard tegen de misereabele positie, waarin de homofiel zich in 'onze' maatschappij bevindt. Verder wil ik er zonder meer van uitgaan dat, wanneer Coster spreekt over de 'sfeer der intimiteit' hij zelfs niet onbewust wil discrimineren. Ik heb n.l. de indruk dat er nog al wat mensen rondlopen die, om zich beschaafd en tolerant te kunnen voelen, de homoseksualiteit weliswaar niet meer willen verbieden, maar er wel op staan dat alles toch maar volmaakt onzichtbaar en verborgen blijft. Dit nu is pure discriminatie, waarmee we geen genoegen kunnen nemen.

d. Op de laatste zin geef ik slechts met tegenzin commentaar, omdat het mij inderdaad 'een biet kan zijn' of de samenleving mij de gelukkige aspecten van het homofiel zijn gunt of niet. Maar het had ook bij Coster op kunnen komen, dat er verhoudingsgewijs waarschijnlijk niet meer homofielen zijn, die zo t.o.v. de maatschappij en het leven staan, dan heterofielen. Het tegengestelde zou eerder logisch zijn. Ik wil in dit verband slechts aandacht vragen voor de sociologische wet van het 'zich willen conformeren', waarvan maatschappij en overigens alle grote of kleine sociale formaties het voor het grootste deel moeten hebben. Men mag conformisme primitief noemen, maar dit zal in belangrijke mate de 'overtuiging' gaan

Aurora

heeft nu ook
een groeiende
verzekering
voor uitvaartkosten

Deze "Aurora-groeipolis" is een verzekering waarbij het aanvankelijk verzekerde bedrag met 2% per jaar stijgt, terwijl de premie onveranderlijk is.

Vraag inlichtingen
bij

n.v. Levensverzekeringsmaatschappij

Aurora

Stadhouderskade 1a, Amsterdam

uitmaken van de nazaten der huidige pioniers van het humanisme. En als men enigszins de betekenis en kracht van deze wet kent, zal men inzien dat 4-6 pct van de bevolking, op dit uiterst belangrijke gebied van liefde en seksualiteit, qua 'gerichtheid' niet de mogelijkheid bezit om aan de grote drang zich te conformeren aan de sociale eisen ten aanzien van het seksuele gedrag te voldoen.

Om het tot slot even cru te stellen: Coster had zijn verhaal ook kunnen besluiten met: 'Jongens, ga met je vrienden op de maan zitten, en trek het je niet aan dat er geen dampkring is'. Coster zal het met mij eens zijn dat we niet vechten om een 'handvol welwillende gunsten' van deze maatschappij te verkrijgen; maar dat we staan op een normaal geëmancipeerde en geïntegreerde plaats in de samenleving, waarbij onze fundamentele *rechten* worden erkend.

L. HEIJNEN
(Door redactie enigszins bekort)

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofredacteur: dr. H. Bongers

Redactieraad: mr M. Rood-de Boer, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet

Redactiesecretaris: J. van Straten, Goethelaan 73 Utrecht, telefoon 030 - 3 15 63

Administratie, abonnementen en advertenties: postbus 114, Utrecht, telefoon 2 46 41; postgiro 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 6,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 10.—, losse nummers f 0.30

Op het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond is plaats voor een

Boekhoudkundige kracht

Vereist: MULO-opleiding
praktijkdiploma boekhouden
diploma M.B.A. en enige praktijkervaring
strekken tot aanbeveling.

Deze functie biedt de geschikte kandidaat goede
vooruitzichten.

Vakantietoeslag 6%.

Met de hand geschreven sollicitaties, onder opgave
van verlangd salaris, te richten aan Humanistisch
Verbond, Postbus 114, Utrecht.

Het Humanistisch Verbond roept sollici-
tanten op voor een

HOOFD

van een op te richten

HUMANISTISCHE RADIO EN TELEVISIEDIENST

Hij zal in het bijzonder worden belast met
de organisatie van deze dienst.

Vereisten: Humanistische gezindheid.
Salaris naar bekwaamheid.

Sollicitaties te richten aan het Hoofdbestuur van
het Humanistisch Verbond, Postbus 114, Utrecht.

ANNONCES

Jonge vr., 46 jr., gesch. eiseres,
jeugdig uiterl., zacht kar., goede
huisvr., Hum. levensbesch., 2 kind.,
zn 19 j., dochter 6 j., **zoekt lieve
man** tot 60 j., gesch. of weduwn.,
kind. g. bezw. Alle br. worden be-
antw. No. 20 buro M. en W.

Jongeman, 27 jr., liefhebber van natuur
en klassieke muziek, **zoekt kennisma-
king** met meisje voor de week-ends en
vakantie
Brieven onder no. 21 buro M. en W.

LANDDAG "SOCRATES"

De Humanistische Stichting 'Socrates' organiseert op
zondag 22 mei in Hotel Monopole te Amersfoort van
10.45 uur - 15.45 uur haar voorjaarslanddag, getiteld:

'Organisatie van de vrede'

Sprekers zijn prof. mr. B. V. A. Röling en mr. J. H.
Burgers. Voorzitter van de conferentie is prof. dr. B.
W. Schaper.

Kosten f 3,75 p.p. (voor contribuanten en voor stu-
denten f 1,25 p.p.)

Nadere inlichtingen en aanmeldingen bij het secretariaat: Postbus
114, Utrecht, tel. (030) - 2 46 41.

Lees de „Humanistische Documentatiedienst"

Uitgave van de Humanistische Stichting 'Mens en
Wereld'.

Verschijnt 11 x per jaar.

Publikatie van belangrijke berichten van alle humanis-
tische organisaties en van alle persberichten over het
georganiseerd humanisme in Nederland (f 3,- p. jaar).

Door storting of overschrijving van f 1,50 ontvangt u alle nog in
1966 verschijnende nummers.
Giro 30 49 60 t.n.v. Hum. Verbond, Utrecht.

Humanistische Correspondentiekkring voor **huwelijkscontacten** op-
gericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij
het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner
zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels
insluiten.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap
met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H.
Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

*Abonnementsprijs f 15,- per jaar (6 nummers). Losse nummers
f 2,50.*

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op
geestelijk gebied bij de uitgever N. KLUWER-DEVENTER.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Het Humanistisch Opleidingsinstituut

roept gegadigden op voor de opleiding tot:

A : GEESTELIJK RAADSMAN

B : DOCENT HUMANISTISCH VORMINGSONDERWIJS

Tijd en plaats: De cursus duurt twee jaar. De colleges worden
gegeven 's zaterdags om de veertien dagen van 14
tot 18 uur. Vakantie van 1 juli tot 1 september.

Hoofdvakken : Humanistiek, filosofie, pedagogiek, groepswerk,
kennis van de Bijbel, van het Christendom en van
de niet-westerse religies.

Vereisten : Middelbare schoolopleiding, plus enige jaren
voortgezette studie (ter beoordeling van de Com-
missie van Toelating) - leeftijd 25 tot 35 jaar -
humanistische levensovertuiging.

Mogelijkheden : Na de studie bestaat de mogelijkheid om als vrij-
williger of als beroepskracht werkzaam te zijn.

Cursusgeld : Het cursusgeld bedraagt f 400,- per cursusjaar.

*Inlichtingen en
aanmeldingen :* Vóór 15 mei bij het Humanistisch Opleidings In-
stituut, Postbus 114, Utrecht, tel. (030) - 2 46 41.